

Міністерство освіти та науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий інститут соціально-гуманітарного менеджменту
Кафедра філософії та культурного менеджменту

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня бакалавра

на тему «Співвідношення довіри та недовіри в сучасних демократіях:
соціально-філософська інтерпретація»

Виконав студент 4 курсу, групи Пфл-41
напрямку підготовки 033 Філософія
ОПП Практична філософія: консалтинг та коучинг
Біляк Андрій Васильович

Керівник:

кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
та культурного менеджменту
Шляхова Ольга Анатоліївна

Рецензент:

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
та культурного менеджменту
Шевчук Дмитро Михайлович

Острог, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКОГО	
ОСМИСЛЕННЯ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ.....	11
1.1. Теоретико-концептуальні засади філософського осмислення довіри та недовіри.....	11
1.2. Соціально-політичні механізми формування довіри та недовіри в демократичному суспільстві.....	14
Висновки до 1 розділу.....	18
РОЗДІЛ 2. РОЛЬ ДОВІРИ В СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЯХ.....	20
2.1. Криза довіри в демократії: між легітимністю та контрдемократією....	20
2.2. Вплив довіри на розвиток демократій.....	25
Висновки до 2 розділу.....	28
РОЗДІЛ 3. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО	
КОНТЕКСТУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ У	
СУСПІЛЬСТВІ.....	29
3.1. Асиметрія довіри в українському суспільстві: інституційна криза і горизонтальні практики.....	29
3.2. Довіра в умовах війни: еволюція горизонтальних і вертикальних зв'язків в українському суспільстві (2022-2025 рр.).....	32
3.2.1. Міжособистісна (горизонтальна) довіра.....	33
3.2.2. Інституційна (вертикальна) довіра.....	35
3.3. Роль медіа у формуванні довіри.....	37
3.4. Соціокультурний потенціал Церкви у формуванні основ довіри в українському суспільстві.....	41
Висновки до 3 розділу.....	45
ВИСНОВКИ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	50

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Феномен довіри належить до фундаментальних категорій соціально-філософського знання, оскільки безпосередньо пов'язаний із проблемами суспільної взаємодії, моральної відповідальності, політичної легітимності та стабільності соціального порядку. Упродовж тривалого часу довіра осмислювалася переважно в межах теології, етики, психології та класичної соціальної філософії, де її трактували як моральну передумову людського співіснування, що забезпечує можливість співпраці, кооперації та взаєморозуміння між людьми. Водночас у другій половині XX – на початку XXI століття проблематика довіри поступово виходить за межі вузькоетичного або психологічного аналізу й набуває особливого значення в межах соціальної філософії, політології, соціології та теорії демократії.

Посилення наукового інтересу до проблеми довіри пояснюється істотними трансформаціями суспільного розвитку, які відбуваються в умовах глобалізації, цифровізації, зростання мобільності населення та ускладнення соціальної структури сучасного світу. В сучасних демократичних суспільствах довіра дедалі більше розглядається не лише як моральна чеснота або міжособистісне ставлення, а як важливий соціальний ресурс, що визначає рівень суспільної інтеграції, ефективність інституцій, якість державного управління та здатність суспільства до самоорганізації. Наявність або відсутність довіри значною мірою впливає на характер взаємодії між громадянами, державою, політичними інститутами та соціальними спільнотами.

Актуальність теми дослідження зумовлена також тим, що сучасні демократії дедалі частіше стикаються з кризою суспільної та інституційної довіри. Зниження рівня довіри до політичних еліт, державних інституцій, традиційних медіа та міжнародних організацій стає одним із ключових викликів демократичному розвитку. Політична поляризація, поширення популізму, зростання суспільної фрагментації, поширення дезінформації та

маніпулятивних практик у цифровому середовищі сприяють формуванню атмосфери невизначеності та скепсису, що нерідко трансформується в системну недовіру до суспільних інститутів.

Водночас недовіра не може розглядатися виключно як негативне соціальне явище. У межах сучасних демократичних систем вона здатна виконувати й конструктивну функцію, виступаючи механізмом громадського контролю, інструментом запобігання узурпації влади та чинником підтримання демократичної рівноваги. Саме тому особливого значення набуває проблема співвідношення довіри та недовіри, їхнього балансу, меж функціональності та впливу на демократичні процеси.

Особливої актуальності означена проблематика набуває в українському суспільстві, яке впродовж останніх років переживає масштабні соціально-політичні трансформації. Повномасштабна війна Російської Федерації проти України, інформаційна агресія, посилення суспільної мобілізації, розвиток волонтерських практик, трансформація ролі державних інституцій та зміна моделей соціальної взаємодії істотно вплинули на характер довіри й недовіри в українському суспільстві. З одного боку, спостерігається зростання горизонтальної довіри між громадянами, розвиток громадянської солідарності та активізація суспільної участі. З іншого боку, залишаються актуальними проблеми інституційної недовіри, інформаційної вразливості та суспільної поляризації.

Таким чином, філософське осмислення співвідношення довіри та недовіри в сучасних демократіях є важливим як із теоретичного, так і з практичного погляду, оскільки дозволяє виявити механізми суспільної інтеграції, чинники демократичної стійкості та умови збереження соціальної згуртованості в умовах кризи та невизначеності.

Стан наукової розробленості теми. Проблема довіри має тривалу інтелектуальну традицію та розроблялася в межах різних філософських, соціологічних і політичних підходів. Перші концептуальні уявлення про

значення довіри для суспільного співжиття простежуються вже у працях мислителів Нового часу. Томас Гоббс, аналізуючи природу політичної влади, наголошував на необхідності суспільного договору як способу подолання стану загальної небезпеки й взаємної недовіри. Джон Локк розглядав довіру як підґрунтя політичної легітимності та суспільної згоди між владою і громадянами. Адам Сміт та Адам Фергюсон пов'язували довіру з моральними основами економічної взаємодії, громадянської доброчесності та функціонування суспільства.

У XIX столітті проблема довіри набула нового змісту в межах класичної соціології. Георг Зіммель розглядав довіру як необхідну умову соціальної взаємодії в умовах зростаючої складності модерного суспільства, підкреслюючи її роль у подоланні невизначеності. Фердинанд Тьонніс пов'язував довіру із соціальною близькістю та органічними зв'язками спільноти, протиставляючи її формалізованим відносинам модерного суспільства. Еміль Дюркгайм аналізував довіру через категорії моральної солідарності та колективної свідомості, вважаючи її важливою умовою суспільної інтеграції.

У соціології XX століття проблема довіри розглядалася в контексті підтримання соціального порядку та функціонування суспільних інститутів. Талкотт Парсонс досліджував довіру як механізм соціальної інтеграції, а Девід Рісмен аналізував її значення для міжособистісних відносин у модерному суспільстві. Водночас із другої половини XX століття починає формуватися окремий напрям досліджень довіри, що поєднав соціологічні, політичні та філософські підходи.

Вагомий внесок у сучасне осмислення довіри здійснили Пйотр Штомпка, Ніклас Луман, Ентоні Гідденс, Френсіс Фукуяма та Джефрі Хоскінг. Пйотр Штомпка розглядав довіру як своєрідну «ставку» на майбутню поведінку інших людей та аналізував механізми формування «культури довіри» й «культури недовіри». Ніклас Луман трактував довіру як механізм зниження соціальної складності, необхідний для

функціонування сучасних інституцій. Ентоні Гідденс акцентував увагу на ролі довіри в умовах ризикового суспільства та модерності, тоді як Френсіс Фукуяма пов'язував рівень довіри із соціальним капіталом та економічною ефективністю суспільств. Джефрі Хоскінг підкреслював історичний характер довіри, розглядаючи її еволюцію крізь призму політичних криз та соціальних трансформацій.

Окремий напрям досліджень пов'язаний із феноменом недовіри в сучасних демократіях. Значний внесок у цю проблематику зробив П'єр Розанвалон, який у межах концепції контрдемократії розглядав недовіру як активний механізм громадського контролю над владою. У його концепції недовіра не є просто браком довіри, а виступає способом суспільного моніторингу, критичного оцінювання політичних рішень і запобігання зловживанням владою.

В українському науковому дискурсі питання довіри та недовіри також поступово набувають актуальності. Праці українських дослідників присвячені аналізу довіри як елементу політичної культури, механізму легітимації влади, фактору громадянської активності та суспільної солідарності. Проте більшість досліджень мають переважно політологічний або соціологічний характер, тоді як комплексний соціально-філософський аналіз співвідношення довіри та недовіри в сучасних демократіях, особливо в контексті українського суспільства в умовах війни, залишається недостатньо розробленим.

Проблема дослідження. Попри значний обсяг наукових напрацювань, у сучасній гуманітарній науці зберігається низка дискусійних аспектів, пов'язаних із співвідношенням довіри та недовіри. Зокрема, недостатньо з'ясованими залишаються межі функціональності недовіри в демократичному суспільстві, особливості взаємодії горизонтальної та вертикальної довіри, а також механізми формування довіри в умовах воєнних і соціально-політичних криз. Особливої уваги потребує український контекст, у якому війна, суспільна мобілізація та

трансформація інституцій створюють нові форми суспільної взаємодії та змінюють характер довіри до влади, медіа, громадських організацій і релігійних інституцій.

Мета дослідження полягає у здійсненні цілісного соціально-філософського аналізу феноменів довіри та недовіри, а також визначенні їхнього впливу на розвиток сучасних демократичних суспільств.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні засади філософського осмислення феноменів довіри та недовіри в контексті класичних і сучасних соціально-філософських концепцій.
2. Визначити роль довіри як ключового ресурсу сучасних демократичних суспільств у контексті легітимності, соціального капіталу та викликів контрдемократії.
3. Дослідити трансформацію горизонтальних і вертикальних зв'язків довіри в українському суспільстві в умовах війни (2022–2025 рр.).
4. Оцінити роль медіа у формуванні, збереженні та підживленні довіри в українському суспільстві.
5. Розкрити соціально-філософський потенціал Церкви як інституції формування довіри в українському суспільстві.

Об'єктом дослідження є довіра та недовіра як соціально-філософські феномени в сучасних демократичних суспільствах.

Предметом дослідження виступають соціально-філософські механізми формування, функціонування та трансформації довіри й недовіри, а також їхній вплив на демократичні процеси та суспільну взаємодію.

Методологічну основу дослідження становлять історичний, описовий, герменевтичний, порівняльний методи, а також методи аналізу та синтезу. *Історичний метод* використано для простеження еволюції уявлень про довіру та недовіру в історії філософської і соціальної думки.

Описовий метод застосовано для систематизації основних підходів до інтерпретації довіри в соціальній філософії, соціології та політичній науці. *Методи аналізу та синтезу* дали змогу виявити структурні елементи феномену довіри, виокремити його функції та узагальнити отримані результати в цілісну соціально-філософську концепцію.

Герменевтичний метод застосовано для інтерпретації праць класичних і сучасних мислителів, що досліджували проблему довіри та недовіри, з урахуванням історико-культурного контексту їхніх ідей.

Порівняльний метод використано для зіставлення моделей довіри в різних політичних і соціокультурних контекстах, а також для аналізу специфіки горизонтальної та вертикальної довіри в українському суспільстві.

Наукова новизна дослідження полягає у здійсненні комплексного соціально-філософського аналізу співвідношення довіри та недовіри в сучасних демократичних суспільствах із урахуванням українського контексту воєнного часу. У роботі систематизовано основні підходи до інтерпретації довіри й недовіри, уточнено їхнє значення як взаємопов'язаних феноменів демократичного розвитку та проаналізовано специфіку трансформації соціальних зв'язків довіри в українському суспільстві в умовах війни.

Теоретична і практична значущість дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні соціально-філософського осмислення феноменів довіри та недовіри як важливих чинників функціонування сучасних демократичних суспільств. У роботі здійснено аналіз довіри не лише як міжособистісного явища, але й як системного механізму, що впливає на соціальну інтеграцію, політичну легітимність, формування соціального капіталу та стабільність демократичного порядку. Особливу увагу приділено співвідношенню довіри й недовіри, що дозволяє розглядати їх як взаємопов'язані категорії суспільного розвитку. Водночас дослідження сприяє переосмисленню ролі

недовіри, яка в демократичних умовах може виконувати конструктивну функцію громадського контролю та запобігання політичним зловживанням.

Практичне значення результатів дослідження полягає у можливості використання його положень і висновків у навчальному процесі під час викладання дисциплін із соціальної та політичної філософії, теорії демократії, соціології політики, релігієзнавства та медіастудій. Крім того, результати роботи можуть бути застосовані для підготовки аналітичних матеріалів щодо проблем суспільної довіри, демократичного врядування, інформаційної безпеки та громадянської стійкості, а також для аналізу ролі соціальних інститутів у формуванні суспільної довіри в умовах сучасних суспільно-політичних викликів.

Апробація результатів дослідження

Основні положення та результати дослідження відображено в науковій статті «Соціально-філософський аналіз довіри та недовіри в сучасних демократіях: український контекст», поданій до друку у збірнику «Студентські наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Соціогуманітарні науки», Острог, 2026. У статті висвітлено окремі аспекти соціально-філософського аналізу феноменів довіри та недовіри, а також окреслено специфіку їхньої реалізації в українському суспільстві в умовах сучасних соціально-політичних трансформацій.

Структура роботи.

Структура бакалаврської кваліфікаційної роботи зумовлена логікою поставленої мети, завдань та особливостями предмета дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

У першому розділі – **«Теоретичні засади філософського осмислення довіри/недовіри»** – розглянуто теоретико-методологічні підходи до аналізу феноменів довіри та недовіри, досліджено основні

концепції соціальної довіри, а також здійснено філософське осмислення механізмів формування культури довіри та культури недовіри.

У другому розділі – **«Роль довіри для сучасних демократій»** – розкрито значення довіри як базового ресурсу демократичного розвитку, проаналізовано кризу довіри в сучасних демократіях у контексті легітимності влади та концепції контрдемократії, а також досліджено вплив культурних особливостей на формування соціального капіталу й моделей демократичного врядування.

У третьому розділі – **«Філософське осмислення українського контексту реалізації довіри та недовіри у суспільстві»** – проаналізовано особливості довіри та недовіри в українському суспільстві, зокрема асиметрію інституційної та міжособистісної довіри, трансформацію горизонтальних і вертикальних зв'язків в умовах війни 2022-2025 років, а також роль медіа й Церкви у формуванні суспільної довіри.

Таким чином, структура роботи підпорядкована логіці поступового переходу від теоретичного осмислення феноменів довіри та недовіри до аналізу їхньої ролі в сучасних демократіях та практичної реалізації в українському суспільстві. Загальний обсяг кваліфікаційного дослідження – 52 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ ДОВІРИ ТА НЕДОВІРИ

1.1. Теоретико-концептуальні засади філософського осмислення довіри та недовіри

Для здійснення ґрунтовного філософського аналізу феноменів довіри та недовіри важливо визначити їхні теоретичні основи в рамках соціально-філософської інтерпретації. Також доцільно сформулювати чіткі дефініції цих явищ, які слугуватимуть точкою відліку для подальшого дослідження їхнього впливу на функціонування демократичних суспільств.

Польський дослідник Пйотр Штомпка розглядає довіру і недовіру як соціальні явища, що мають вирішальне значення для формування культури взаємодії в суспільстві. Він трактує довіру як своєрідну «ставку» на майбутню поведінку іншої сторони, а недовіру як захисний механізм, який може значно обмежити соціальну взаємодію.

Він пише: «Довіра і недовіра – це особливі засоби, капітал, який ми залучаємо, коли робимо ці ставки, у тій безнастанній азартній грі контактів з іншими» [16, с. 25-26]. Довіра дозволяє нам зменшити невпевненість, бо ми припускаємо, що інші щось чинитимуть нам на користь або принаймні не на шкоду. Тоді можемо поводитися спокійніше, оптимістичніше, більш вільно, вважаючи світ кращим, ніж, можливо він є в реальності. У випадку відсутності довіри все зовсім навпаки. З цього він робить висновок, що «...довіра і недовіра – це своєрідні ставки на майбутні непевні дії інших людей» [16 с. 25-26].

До наведеного визначення можна додати наступне: довіра є не лише пасивним сприйняттям, а й активною рішучістю, що втілюється у прийнятті ризикованих рішень. У своїй праці «Trust: A History» британський історик Джефрі Хоскінг аналізує довіру як ключовий чинник у процесі політичної еволюції суспільства. Він підкреслює, що рівень

довіри впливає не лише на якість міжособистісних відносин, але й на стабільність політичних режимів, зазначаючи при цьому, що історія довіри є водночас історією її криз [21, р. 18].

Ще більш виразною є ключова роль довіри у сферах політики та державного управління, де вона набуває форми впевненості у відповідності дій інститутів політичної системи встановленим нормам і принципам. Довіра виступає важливим механізмом, що стимулює політичну участь і сприяє розвитку демократії, забезпечуючи основу для стабільних відносин у політичній, економічній, правовій, соціальній та інших сферах життя [7, с. 52-55]. Демократії залежать від наявності інституційної довіри, яка виникає лише за умови стабільності правових норм і належного функціонування системи державного управління [21, р. 19-21].

Довіра є тим чинником, який поєднує пересічних громадян із політичними інститутами. Вона сприяє зростанню як їхньої легітимності, так і ефективності. Як зазначає С. Білошицький, успішна робота ліберально-демократичного режиму неможлива без високого рівня довіри громадян до політичної влади та її інститутів [1, с. 56].

На думку М. Обушного, віра та довіра у політиці є важливими емоційно-інтуїтивними чинниками, які забезпечують функціонування політичних відносин, дій та влади, впливаючи на їхню ефективність і сприйняття суспільством та окремими людьми. Ці поняття формують ідеальний духовний простір політики, наповнений етичними і моральними оцінками, а також соціально-психологічний контекст, що охоплює настрої та громадянські позиції стосовно влади і політики. На його погляд «...довіра — обов'язковий елемент легітимації. Основне завдання легітимації полягає в забезпеченні довіри у політиці й владі. Політика й влада повинні породжувати віру в їх потенціал, їхні ресурси, у можливість задоволення очікувань, формувати позитивний імідж державної служби, який теж являється її ресурсом, давати упевненість, що влада не буде перевищувати ці ресурси, у тому числі ресурс довіри [6, с. 97].

Схильність до довіри чи недовіри може мати колективний, суспільний характер. Довіра чи недовіра здатні перетворитися на «соціальні факти» у значенні, описаному Емілем Дюркгеймом, тобто стати чимось спільним для членів ширшої спільноти, зовнішнім щодо кожного окремого індивіда, проте таким, що спонукає їх до певного ставлення до інших.

Довіра чи недовіра можуть бути вибірковими та зосереджуватися лише на конкретних об'єктах чи людях. Наприклад, людина може довіряти своїй сім'ї, але не довіряти колегам, або покладатися на лікарів, проте ставити під сумнів дії поліції. Кожен індивід формує власний баланс довіри: певний перелік людей чи явищ, яким він довіряє чи не довіряє.

Водночас довіра і недовіра можуть набувати загального характеру й переростати в домінуючий «клімат» чи «атмосферу», що пронизує ставлення до всіх категорій об'єктів чи осіб незалежно від їхніх характеристик. Таким чином формується «культура довіри» або ж, навпаки, «культура недовіри».

Без сумніву, формування «культури довіри» є важливим досягненням для суспільства. Воно створює сприятливі умови для відкритих, інноваційних і спонтанних ініціатив, сприяє зростанню мобільності, активності та свободи громадян, активізує взаємодію, зміцнює соціальні зв'язки, сприяє згуртованості спільнот і таким чином підсилює здатність суспільства до саморозвитку та самостійного визначення. Розвиток культури довіри, у свою чергу, позитивно впливає на самі структури, які стали її підґрунтям, забезпечуючи більшу нормативну стабільність, прозорість у соціальній організації, надійність суспільного порядку, відповідальність влади та дотримання як прав, так і обов'язків [16, с. 394].

Повністю протилежна ситуація постає у контексті поширення так званої культури недовіри, навіть за умови її історичного обґрунтування. Така культура спричиняє пасивність, апатію, надмірну обачність, опортуністичну поведінку, соціальне дистанціювання та відчуження, та

суттєво знижує суб'єктивний потенціал суспільства. Вона обмежує здатність соціальної спільноти до творчого стимулювання, інноваційного саморозвитку та ефективного самовдосконалення. Більш того, культура недовіри значно посилює і закріплює ті системні патології, що свого часу й призвели до її виникнення. Як наслідок, загострюється стан нормативної аномії, зростає нестабільність соціального порядку, поглиблюється закритість механізмів суспільної організації, а також посилюється свавілля влади. Це супроводжується безсиллям громадян, порушенням їх прав та ігноруванням соціальних обов'язків. У результаті формується деструктивна спіраль взаємної недовіри, яка поступово призводить до подальшого підсилення таких негативних процесів [16, с. 395].

1.2. Вплив довіри на розвиток демократій: культурні відмінності в управлінні соціальним капіталом

Культура довіри формується під впливом багатьох чинників, а відтак – вона має потенціал впливати на цілу низку факторів, важливих для сучасних демократій. Насамперед, важливу роль відіграє історична традиція, тобто історичний контекст. Наприклад, позитивний досвід стабільних західноєвропейських країн або травматичний вплив тоталітарного минулого східноєвропейських країн.

Іншим важливим аспектом є структурний контекст, який за Штомпкою складається з п'яти основних елементів.

По-перше – це нормативна стабільність, яка є ключовим аспектом функціонування суспільства, її протилежністю виступає нормативний хаос або аномія. Коли система соціальних відносин чітко структурована, логічно узгоджена, прозора і легітимна, у суспільстві формується відчуття порядку, передбачуваності, плановості та екзистенційної безпеки. Це сприяє появі загальної довіри інструментального характеру, адже люди очікують належного функціонування системи, її інститутів та залучених осіб. У зворотній ситуації, коли норми хаотичні, суперечливі та непрозорі (тобто

система перебуває в стані нормативної аномії), поведінка в суспільстві стає випадковою та непередбачуваною. Це створює атмосферу анархії, невизначеності та загрози. В результаті виникає інструментальна недовіра, оскільки систему сприймають як неефективну, що є природною реакцією на такі обставини. Якщо ж норми ще й сприймаються як несправедливі, аморальні або упереджені, до цього додається аксіологічна недовіра – глибоке переконання в домінуванні зла та впевненість, що ні на кого не можна покластися.

По-друге, неабияке значення має прозорість суспільних організацій або, навпаки, непрозорість і підозрілість політичних та економічних структур. Адже те, що ми можемо зрозуміти, викликає нашу довіру. Коли структура організацій чи інституцій, їхня діяльність і досягнення є прозорими, зрозумілими й доступними для контролю, з'являється почуття безпеки щодо них, і ми схильні довіряти таким інституціям. У цьому контексті важливу роль у формуванні загальної довіри відіграє простота податкової системи.

По-третє, важливим фактором є стійкість соціального порядку, яка протистоїть невизначеності та нестабільності інститутів і організацій. Коли соціальна структура, інститути та повсякденне середовище є стабільними, незмінними або хоча б змінюються поступово, у контрольованому та передбачуваному руслі, це сприяє виникненню відчуття екзистенційної безпеки та загальної довіри. Однак якщо суспільство переживає різкі та радикальні зміни без чіткого плану чи зрозумілої мети, почуття безпеки руйнується, а довіра зникає. Цей механізм втрати довіри яскраво ілюструється досвідом революцій. Подібні наслідки спостерігалися й у посткомуністичних країнах до середини 1990-х років, коли громадяни лише згодом почали адаптуватися до нових умов та більше довіряти новій системі.

По-четверте, важливим аспектом є підпорядкування влади закону, що відображає верховенство права, або ж, навпаки, прояв свавілля та правову

безвідповідальність державних органів. Встановлення правових обмежень, здійснення нагляду і контролю за посадовцями, дотримання процедурних рамок, наявність численних контрольних інститутів і можливостей для оскарження рішень сприяють формуванню загальної довіри. Ще більшого позитивного результату можна досягти, коли зміст владних рішень розцінюється як справедливий і спрямований на благо суспільства. У протилежному випадку неконтрольована, свавільна, необмежена й непередбачувана влада породжує зловживання, викликає страх і зрештою призводить до загальної недовіри.

По-п'яте йдеться про конституційну та системну реалізацію прав громадян і сумлінне виконання владою своїх обов'язків, або ж, у протилежному випадку – це беззахисність громадян і всюдозволеність влади. Коли в суспільстві функціонують незалежні інституції, до яких можна звернутися для захисту своїх прав (суди, арбітражі), а також органи, які змушують виконувати покладені на владні інституції обов'язки (прокуратура, поліція), громадяни почуваються захищеними від зловживань, злочинності чи обману і висловлюють загальну довіру.

Цей ефект лише посилюється, якщо такі структури діють оперативно, об'єктивно та керуються суспільними інтересами. Натомість у ситуації, коли реалізація прав ускладнена, а зловживання правами чи недобросовісне виконання обов'язків чиновниками залишаються безкарними, виникає почуття невпевненості та небезпеки, що призводить до загальної недовіри. Ще гірше, коли відповідні органи сприймаються громадянами як упереджені або корумповані [16, с. 390-391].

Мас-медіа та інститути масових комунікацій теж відіграють ключову роль у формуванні суспільної довіри або недовіри. Їхній вплив носить подвійний характер. З одного боку, вони сприяють підвищенню прозорості суспільних процесів та розширенню поінформованості громадян. А з іншого боку, поширення маніпулятивної інформації, фейкових новин та замовних матеріалів, спрямованих на дискредитацію опонентів, суттєво

підриває довіру до традиційних інститутів. Така тенденція сприяє становленню «культури недовіри».

Варто наголосити, що феномен недовіри в соціумі є амбівалентним і може виконувати як деструктивну, так і конструктивну роль. У своїй концепції контрдемократії французький науковець П'єр Розанвалон підкреслює, що сучасні демократії дедалі частіше функціонують в умовах парадигми недовіри. Ця особливість проявляється через активізацію механізмів громадського контролю, що, незважаючи на своє критичне походження, може мати конструктивний вплив на демократичний розвиток [24, р. 8-10]. Недовіра в його розумінні є не просто браком довіри, а активною позицією, що включає сумнів, перевірку та контроль.

Водночас довіра й недовіра виконують певні функції, але можуть мати й свої дисфункції. За словами П. Штомпки, і довіра, і недовіра є функціональними лише тоді, коли вони мають епістемологічне обґрунтування. Проте вони стають дисфункційними, якщо позбавлені будь-яких підстав. Нерозумну необережність або просто наївність демонструє той, хто апріорі довіряє тим, хто цього не заслуговує. Як приклад такої необачності можна навести ситуацію, коли людина не перевіряє інформацію про партнера та необдуманно підписує контракт із невідомою компанією з інтернету, та ще й сплачує їй аванс. Або приклад наївності – ігнорування негативної інформації, наприклад, купівля цінних речей у підозрілого продавця на вулиці [16, с. 146].

Однак необґрунтована недовіра також стає джерелом дисфункції. Ірраціональні, параноїдальні страхи, що відкидають будь-які докази протилежного, сковують наші дії, позбавляють можливостей вигідних взаємодій і заважають спонтанному, відкритому спілкуванню з іншими людьми. Це часто призводить до ізоляції, суспільної відчуженості та пасивності. Той, хто заслуговує на довіру, але стає об'єктом нашої підозри, може відчути розчарування та образу через несправедливе ставлення. Ці почуття нерідко переростають у ворожість, яка для нас стає черговим

підтвердженням його ненадійності. Таким чином, запускається порочне коло взаємного відчуження [16, с.147].

Розкриваючи ж ідею контрдемократії, П'єр Розанвалон зазначає, що громадяни не обмежуються лише делегуванням влади, а також здійснюють активний контроль за її реалізацією. Це відбувається через спостереження за політичними процесами, судові розслідування, роботу незалежних медіа та прояви громадянської активності через протести, які формують механізми публічного контролю. У такому підході недовіра стає невід'ємною складовою політичного життя суспільства [24, р. 52]

Постає питання, чи може недовіра становити загрозу для демократії. У дослідженні цього явища важливо враховувати подвійний характер ролі недовіри. З одного боку, вона виконує функцію механізму контролю, сприяючи забезпеченню прозорості державних процесів і попереджаючи можливість узурпації влади. З іншого боку, надмірний рівень недовіри здатен провокувати політичний застій, а також знижувати мотивацію громадянського суспільства до активної участі у демократичних процесах [24, р. 52-55].

Висновки до 1 розділу

Отже, філософське осмислення феноменів довіри та недовіри свідчить про їхню ключову роль у структурі суспільного порядку, політичної стабільності та демократичного розвитку. Довіра постає як ризиковане, але необхідне рішення, що знижує невизначеність та сприяє ефективній взаємодії в суспільстві, тоді як недовіра, хоча й виконує захисну функцію, може перетворитися на руйнівну силу в умовах нормативної аномії, непрозорості та свавілля влади. Культура довіри зміцнює соціальні зв'язки, формує легітимність політичних інститутів і підвищує громадянську активність, тоді як культура недовіри породжує соціальне відчуження та дестабілізує суспільний лад. Отже, баланс між довірою і недовірою, за умови їх епістемологічного обґрунтування, є

визначальним чинником розвитку життєздатного демократичного суспільства.

РОЗДІЛ 2.

РОЛЬ ДОВІРИ ДЛЯ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТІЙ

2.1. Криза довіри в демократії: між легітимністю та контр демократією.

Попри загальне визнання демократичних ідеалів, сучасні політичні режими, що заявляють про свою демократичність, усе частіше стикаються з безпрецедентною хвилею критики. Цей парадокс стає однією з ключових соціально-політичних проблем нашого часу. Зменшення довіри громадян до політичних лідерів та інститутів є однією з найактивніше досліджуваних тем у політології крайніх двадцяти років.

Одним із головних проявів кризи довіри є електоральний абсентеїзм – тривожна тенденція низької активності виборців під час голосувань. До цього додається розчарування у демократіях, яке спостерігається не лише в усталених демократичних державах, а й у країнах Східної Європи, Азії та Латинської Америки, що відносно недавно перейшли до демократичного правління. Це створює небезпеку збільшення підтримки авторитарних форм правління і прагнення до «сильної руки», яка асоціюється з порядком і стабільністю.

У суспільстві все більше набуває поширення відчуття «кризи» демократії, яке у наукових та публічних дискусіях описується термінами на кшталт «криза», «розлад» або «занепад». Це відображає глибоке занепокоєння щодо ефективності функціонування демократичних систем у сучасному світі. Криза довіри виникає через цілу низку взаємозв'язаних чинників. Серед них виділяється посилення індивідуалізму, що тягне за собою відчуження громадян від суспільного життя. Водночас спостерігається зниження політичної волі та поглиблення розриву між правлячими елітами й широкими верствами населення.

У суспільстві нерідко формується уявлення про так звану «деградацію політики», де відповідальність покладається як на

неефективних або корумпованих лідерів, так і на деморалізоване та пасивне суспільство. На цьому тлі посилюється ностальгія за ідеалізованим образом «громадянського минулого», яка формується як протипага до сучасної політичної реальності. У деяких випадках така ситуація супроводжується прихованою чи відкритою ворожістю до самого демократичного устрою.

Замість того, щоб зосереджуватися на пошуку «первинної» чи спотвореної моделі демократії, варто звернути увагу на реакцію суспільства на дисфункції наявного політичного устрою. Доцільно дослідити, як різні суспільства відповідають на недоліки представницьких систем. Протягом історії демократія завжди викликала як сподівання на поєднання принципів рівності, справедливості та представництва, так і виклики, пов'язані з реалізацією цих ідеалів. Реальні демократичні моделі завжди залишалися недосконалими. Так, Розанвалон зазначає, що де б демократія не впроваджувалась, її завжди супроводжувала незавершеність: в одному випадку її грубо спотворювали, в іншому – хитромудро обмежували, а подекуди – цілеспрямовано ігнорували. У буквальному розумінні твердження, досконалого демократичного режиму історія ще не знала [24, р. 2].

Основним принципом функціонування демократії є не так її відповідність ідеалам, як здатність ефективно розв'язувати суспільні проблеми. У цьому контексті слід обережно ставитися до ідеї спотвореної «первинної моделі». Політична легітимність, яка ґрунтується на принципах вільних виборів, завжди історично співіснувала із суспільною недовірою до владних інститутів. Навіть ранні демократичні документи, такі як «Угода вільних людей Англії» 1649 року, одночасно проголошували основоположні демократичні цінності та застерігали щодо можливого зловживання владою. У сучасних демократіях ці два елементи – легітимність і довіра – співіснують подібно до двох весел, забезпечуючи рух політичної системи вперед.

Легітимність – це насамперед юридичний аспект, що втілюється у формальних результатах демократичного голосування. Довіра, натомість, є складнішим явищем і може бути охарактеризована як «невидимий інститут» (за К. Ерроу), який виконує декілька важливих функцій. З одного боку, вона розширює легітимність, додаючи їй морального й змістовного виміру, з іншого – довіра має часову перспективу, обумовлюючи перенесення легітимності в майбутнє. З огляду на історичний розвиток демократії, розрив між легітимністю та довірою здебільшого був радше закономірністю, ніж винятком. Зміцнення процедурної легітимності можна досягти шляхом збільшення частоти проведення виборів, обмеження незалежності виборних осіб чи запровадження інструментів прямої демократії [24, р. 4].

Інституціоналізація недовіри, у свою чергу, реалізується через створення та впровадження системи стримувань і противаг, а також формальних і неформальних обмежень, які компенсують дефіцит довіри.

П'єр Розанвалон пропонує концепцію контродемократії, яку визначає саме як інституціоналізацію недовіри. До неї відносяться громадянський опір і соціальні протести, які розглядаються не лише як боротьба за справедливість, а й як частина політичної системи.

У рамках концепції інституціоналізованої недовіри можна говорити про так звану ліберальну недовіру – традиційну форму ставлення до влади, яка орієнтована на обмеження її концентрації та захист індивідуальних свобод. Саме цю форму контрдемократії відстоювали такі мислителі, як Монтеск'є та Бенжамен Констан, а також батьки-засновники США, які розробили механізм взаємного стримування і противаг у владі [24, р. 6].

Ліберальна недовіра вирізняється прагненням до створення «слабкого уряду» та інституційним закріпленням недовіри. Бенжамен Констан вважає, що навіть цілком легітимні режими, побудовані на основі суспільного договору, можуть відступати від своїх основоположних принципів. На його думку, справжня свобода можлива лише тоді, коли

існує можливість систематичного спротиву суспільства носіям влади [18, р. 53].

Ліберальну недовіру доцільно визначити як превентивний механізм влади. Власне, будь-яку конституцію, яка забезпечує захист прав і свобод громадян від порушень з боку державних структур, можна розглядати як прояв інституціоналізованої недовіри.

Актуальна проблема сьогодення полягає не стільки у відстороненості громадян від політичного процесу, скільки у феномені неполітичності (*l'impolitique*), що характеризується нездатністю до комплексного та всебічного осмислення питань суспільного устрою [24, р. 22].

Контрдемократію можна також охарактеризувати як феномен, що сприяє збільшенню дистанції між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади. Вона виступає формою альтернативної політики, яка зосереджується переважно на моніторинговій функції, критичному аналізі й обмеженні впливу влади, радше ніж на прагненні до її безпосереднього здобуття.

Ця концепція має два ключові наслідки. По-перше, вона спричиняє розмивання загальновизнаного уявлення про світ. Реактивні стратегії контрполітики не сприяють створенню стійких і згуртованих масових рухів, адже її фокус спрямований радше на опір, а не на конструктивну організацію. Таким чином, контрдемократія об'єднує активність демократичних сил із наслідками, які часто виходять за межі класичної політичної участі, утворюючи нову форму демократії – не ліберальну, не республіканську, не представницьку, а пряму.

По-друге, контрдемократія ускладнює процес інтерпретації соціально-політичних подій та об'єднання їх у єдиний наратив. Як результат, формування спільного простору громадянської взаємодії значно ускладнюється, а це є важливою умовою для забезпечення політичної взаємодії.

Громадський скептицизм може бути позитивним чинником, підвищуючи рівень критичного мислення суспільства й змушуючи уряди дослухатися до вимог громадян. Однак цей самий скептицизм може приймати й деструктивні форми, які виражаються в дифамації або в цілковитому запереченні політичної системи [24, р. 252-254]. У межах так званого «суспільства роз'єднаності» піддаються руйнації фундаментальні основи соціальної впевненості, зумовлені ослабленням міжособистісних зав'язків та скороченням рівня взаємної довіри між індивідами.

Порівняльні дослідження наочно демонструють безпосередній взаємозв'язок між зниженням міжособистісної довіри та зростанням недовіри до політичної влади. Наприклад, Бразилія, яка очолює рейтинги за рівнем політичної недовіри, одночасно має найнижчий показник довіри серед громадян. Напротивагу цьому, в Данії спостерігається висока взаємна довіра між людьми, що корелює зі значно нижчим рівнем підозрілості до державних інституцій [24, р. 11].

Крім того, спостерігається чіткий зв'язок між підвищенням толерантності до корупції та зростанням розчарування демократичними процесами. Як наслідок, недовіра до демократії стає частиною загальної структурної недовіри, що додатково посилює її. Комплекс цих чинників дозволяє визначити сучасне суспільство як «суспільство тотальної недовіри», яке формує специфічне середовище для трансформацій демократичних інституцій.

Водночас надмірний рівень довіри може призводити до корупційних ризиків і зловживань владними повноваженнями. У свою чергу, поміркована недовіра може стати стимулом для розвитку критичного мислення та забезпечення ефективного демократичного контролю. Однак надлишкове накопичення недовіри здатне спричинити дестабілізацію суспільства, ставлячи під загрозу його гармонійне функціонування.

2.2. Вплив довіри на розвиток демократій

Рівень довіри виступає надважливим чинником, що впливає на ефективність роботи демократичних інституцій. З урахуванням культурних відмінностей, моделі управління соціальним капіталом суттєво різняться, що призводить до різних шляхів демократичного розвитку. Тому варто звернути увагу на те, як довіра проявляється в різних суспільствах та яку вона роль відіграє у становленні демократій.

Френсіс Фукуяма вказує, що саме довіра є визначальним фактором прогресу. Успіх і самореалізація конкретного суспільства залежать насамперед не стільки від ринкових правил економічної діяльності, скільки від рівня довіри, який панує в суспільстві. Дійсно, у розвинених суспільствах спостерігається значно вищий рівень як міжособистісної довіри, так і довіри до соціальних інститутів. Довіра може слугувати комплексним показником соціального капіталу, адже втілює дію неформальних норм у суспільному житті. За умов високого рівня довіри усі сфери суспільства – економіка, політика, правова система – функціонують ефективніше, приносячи більше користі для кожного члена цього суспільства [5, с. 12].

Довіра відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності демократичних інститутів, зменшує трансакційні витрати в суспільстві та сприяє посиленню громадської активності. Вона виступає як необхідна умова суспільного розвитку, так і його кінцевий результат, що стимулює пошук шляхів збільшення цього ресурсу в соціальному середовищі. Незалежно від перспективи, з якої науковці аналізують це явище, дослідження врешті-решт зводяться до єдиного концептуального запитання: «чи можливо управляти довірою як специфічним ресурсом, спрямовуючи його у визначеному напрямку задля ініціювання соціальних трансформацій?» [5, с.12].

Френсіс Фукуяма класифікує сучасні людські суспільства за рівнем поширеності довіри в ієрархічних структурах, визначаючи групи з високим

рівнем довіри як «вибрані» та «засновані на довірі» ліберальні демократії, такі як США, Німеччина та Японія. Натомість традиціоналістські країни (Китай, Мексика), європейські «легкоатлети» (Франція, Італія), а також держави Східної Європи та колишнього СРСР він відносить до суспільств із низьким рівнем довіри [5, с. 12]. Існує група країн із надзвичайно низьким рівнем довіри. До них переважно належать ісламські держави, такі як Сирія, Албанія, Ліван, Туреччина, Йорданія та Палестина, а також Камбоджа і Еквадор.

Дуже чітко простежується вплив рівня довіри на рівень розвитку суспільства. Наприклад, країни з низьким рівнем довіри, які є недемократичними (Китай) або мають серйозні проблеми з демократією (країни Латинської Америки), демонструють цю закономірність наочно. У Китаї конфуціанська система цінностей надає перевагу родинним зв'язкам і обов'язкам по відношенню до сім'ї, а не інтересами держави. Це сприяє поширенню сімейного бізнесу навіть після запровадження ринкових реформ, як у Гонконгу та на Тайвані. Навіть найбільші корпорації часто залишаються під контролем сімей через механізми володіння акціями.

У китайській бізнес-культурі помітна тенденція до працевлаштування родичів через високий рівень довіри до них, що ускладнює можливість залучення зовнішніх професіоналів. Наприклад, 55% капіталу Гонконгської фондової біржі перебуває під контролем десяти багатих сімей, серед яких сім китайських, одна єврейсько-британська та дві британські. Часто китайські компанії продають свої акції на ринку, залишаючи за собою 35-40%, що гарантує вирішальний голос попереднім власникам, тобто родині [5, с. 12].

Схожа ситуація спостерігається в країнах Латинської Америки, де широко поширені непотизм (кумівство) і корупція. Це створює аксіологічне середовище, в якому протиправні практики сприймаються як цілком легітимний спосіб забезпечення добробуту власної родини. Як підкреслює Френсіс Фукуяма, перебуваючи в цьому регіоні, можна зауважити, що в

економіках майже кожної держави від половини до двох третин національного валового продукту перебуває під контролем групи компаній, які належать 10, 20 або 30 впливовим кланам [5, с. 12]. У багатьох з них виникає тенденція до об'єднання родинних бізнесів у потужні корпоративні групи.

У східних культурах, зокрема в Китаї, довіра здебільшого має персоналізований характер і зосереджується на родинних зв'язках. Це може обмежувати масштабування бізнесу, а також сприяти поширенню непотизму та корупції.

Водночас у Японії значно більша увага приділяється зобов'язанням перед державою, ніж перед родиною. Там панує повага до державних службовців, які характеризуються високим рівнем кваліфікації, а також загальна довіра до влади. Попри відсутність прямого адміністративного втручання в бізнесову діяльність, між державою та підприємствами існує тісна співпраця. Важливим аспектом є національна ідея, що мотивує японців працювати не лише заради себе, своєї родини чи компанії, а й задля процвітання всього японського народу.

Негативне ставлення до явищ на кшталт непотизму сприяло розвитку великих корпорацій із професійним управлінням. Пріоритет надається знанням та досвіду, що заохочує професійний розвиток. Система «пожиттєвого найму», побудована на взаємних зобов'язаннях працівників і роботодавців, забезпечує стабільність, соціальний захист і підвищує рівень суспільної довіри [5, с.13].

У Сполучених Штатах, особливо в Силіконовій долині, успіх багато в чому залежить від високого рівня соціального капіталу та довіри між колегами і випускниками провідних університетів. Завдяки цій довірі стає можливим обмін інтелектуальною власністю. Таким чином, високий рівень суспільної довіри, властивий таким країнам, як Японія та США, сприяє розвитку великих корпорацій із професійним управлінням та ефективній співпраці.

У Японії важливу роль відіграють довіра до державних інституцій і прихильність до національних інтересів, що суттєво впливає на економічне зростання. У США ж довіра серед професіоналів стимулює інновації у сфері бізнесу. Навіть у суспільствах із розвиненими правовими інститутами довіра залишається ключовою передумовою для налагодження продуктивної співпраці. У політичному житті здатність взаємодіяти в межах правового поля є найважливішою умовою функціонування ефективної демократії [21, р. 31-36].

Висновки до 2 розділу

Отже, рівень довіри є не лише маркером соціального капіталу, а й системоутворюючим чинником, що визначає специфіку економічних, політичних і культурних процесів у суспільстві. Залежно від глибини міжособистісної та інституційної довіри формуються різні моделі управління, масштаби співпраці та здатність до самоорганізації. Порівняльний аналіз демонструє, що високий рівень знеособленої довіри забезпечує умови для ефективного функціонування демократії, тоді як персоналізована довіра, зосереджена в межах родинних зв'язків, часто супроводжується корупційними практиками та слабкістю інститутів.

З огляду на викладене, постає актуальне питання: яким є рівень довіри в українському суспільстві, особливо в умовах глибоких соціальних трансформацій, спричинених війною та реформами? Аналіз українського досвіду дозволяє простежити, як формуються умови для зростання або зниження довіри, а також наскільки ефективно українські інституції здатні її використовувати як ресурс демократичного розвитку.

РОЗДІЛ 3.

ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КОНТЕКСТУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОВІРИ І НЕДОВІРИ В СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Асиметрія довіри в українському суспільстві: інституційна криза і горизонтальні практики

Як засвідчують соціологічні дослідження, українське суспільство демонструє низький рівень довіри до політичних інститутів, що компенсується значно вищим рівнем горизонтальної довіри між громадянами (волонтерські рухи, взаємодопомога, яка виявляється у різних зборах). Довіра до волонтерських ініціатив, армії та місцевого самоврядування є значно вищою, ніж до політичних інститутів що й вказує на нерівномірність розподілу довіри в суспільстві.

Складний посткоупаційний, тоталітарний і травматичний історичний контекст є першим об'єктивним чинником в формуванні «культури недовіри» і несе глибокий відбиток у суспільних відносинах, та є одним із факторів низької довіри до політичних інститутів.

Так Френсіс Фукуяма сказав наприкінці своєї київської лекції: «Мені здається, що в усіх посткомуністичних країнах існує особлива проблема, пов'язана із соціальним капіталом та довірою, через спадщину марксизму-ленінізму, яка була навмисно пристосована для виснаження соціального капіталу. Теорія полягала у тому, що партія та держава є центральною організаційною структурою всього суспільства, і що держава потім буде навмисно порушувати наявні зв'язки, які утримують разом профспілки, підприємства, церкви, різноманітні приватні організації, та замінювати ці горизонтальні зв'язки між звичайними людьми вертикальним зв'язком між громадянами та самою державою, торкаючись навіть зв'язків у головному осередку суспільства – родині» [5, с. 14].

Під час свого другого візиту до Києва Френсіс Фукуяма теж зазначив: «Я переконаний, що однією з найгірших речей, які залишилися у спадщину

від комунізму, є відсутність довіри між громадянами. Радянський режим цілеспрямовано нищив будь-які спроби громадської ініціативи. Кожен повинен був залежати від держави та бути підзвітним їй. До того ж комуністична система цілеспрямовано створювала атмосферу недовіри серед людей і чинила усілякі перепони на шляху до їхнього зближення.

Всі посткомуністичні країни намагаються зараз подолати високий рівень недовіри між громадянами. Необхідно відновити соціальну довіру та здатність людей співпрацювати. І освіта, на мою думку, є тим ключовим фактором, який здатен посприяти цьому. Частиною такої освіти обов'язково має бути створення цінностей, що спонукають людей співпрацювати один з одним. Треба відзначити, що фактор громадянського суспільства – та надпотужна сила, що несподівано для багатьох виникла під час Помаранчевої революції й досі циркулює в Україні, – є запорукою того, що за потреби люди спроможні мобілізуватися й діяти згідно зі спільним інтересом. І я переконаний, що це є дуже потужним активом» [5, с. 15].

Якщо розглядати реалії українського суспільства крізь призму *структурного контексту* як об'єктивного чинника формування культури довіри відповідно до концепції Пйотра Штомпки, то виявляються структурні перешкоди, що ускладнюють формування культури довіри, і навпаки – формують підґрунтя для поширення культури недовіри. Зокрема, якщо оцінювати суспільну довіру крізь призму нормативної стабільності соціальної системи, то можна зафіксувати переважання інструментальної недовіри – тобто сприйняття державних інститутів як неефективних, а норм як суперечливих та хаотичних. Стан нормативної аномії, що проявляється у неузгодженості рішень органів державної влади (президента, уряду, парламенту), унеможлиблює передбачувану поведінку в соціальному середовищі та спричиняє відчуття невпевненості й загрози.

У контексті концепції Пйотра Штомпки, зазначена нормативна аномія в Україні блокує можливість «епістемологічного обґрунтування довіри».

Громадянин, стикаючись із непрозорістю та хаотичністю державних рішень, позбавляється раціональних підстав для довіри, оскільки соціальне середовище стає непередбачуваним. Таким чином, інституційна недовіра в українському контексті виступає не просто емоційною реакцією, а раціональною стратегією адаптації до середовища, де порушено фундаментальні умови «нормативної стабільності» та «підпорядкування влади закону». Це консервує культуру недовіри, перетворюючи її на замкнене коло, де низькі очікування громадян провокують низьку відповідальність інституцій.

Дефіцит прозорості у діяльності державних структур, спроби обійти механізми громадського контролю або використати адміністративний ресурс для його уникнення, поглиблюють недовіру. Системна корупція, часті політичні скандали й криза легітимності політичних еліт слугують додатковими факторами, що посилюють культуру недовіри в українському суспільстві.

Розглядаючи четвертий чинник структурного контексту за Пйотром Штомпкою – підпорядкування влади вимогам закону та ефективність системи правосуддя – слід констатувати наявність значних проявів свавілля у виконанні закону та інституційну безвідповідальність в діяльності органів державної влади. Найбільш яскраво ці проблеми виявляються у функціонуванні правоохоронних та судових структур.

У контексті п'ятого чинника – реалізації прав громадян та сумлінного виконання владою своїх обов'язків – теж спостерігаються суттєві проблеми. Зокрема, права громадян у значній мірі обмежуються, у тому числі через умови воєнного стану, тоді як контроль за реалізацією владних обов'язків ускладнюється через корумпованість судової системи та інших органів контролю. У багатьох випадках це призводить до захисту представників влади від юридичної відповідальності. Водночас громадяни, які, спираючись на механізми конструктивної недовіри (за Розанваллоном), прагнуть здійснювати контроль та реалізовувати свої конституційні права,

нерідко стикаються з тиском і штучно створеними перешкодами з боку владних структур.

Отже, українське суспільство перебуває в умовах глибокої інституційної кризи довіри, зумовленої як історичною спадщиною тоталітаризму, так і сучасними проявами неефективності та корупції у політичних інститутах. Корупційні практики та слабкість інститутів в Україні, ймовірно, пов'язані з «персоналізованою довірою» [5. с.12], що зосереджена в межах корпоративно-кланових зв'язків, які домінують у владних структурах.

Водночас спостерігається яскраво виражена асиметрія довіри: на тлі недовіри до держави значно зростає горизонтальна довіра між громадянами, що проявляється у волонтерстві, взаємодопомозі та громадянській активності. Ця ситуація свідчить про формування альтернативних механізмів соціальної згуртованості, які не спираються на державу, а навпаки – виникають у відповідь на її інституційну неспроможність, що свідчить про наявність потенціалу для відновлення довіри як соціального капіталу.

А тому, у контексті війни та повномасштабного вторгнення, що триває з 2022 року, виникає необхідність дослідити, як ці обставини вплинули на еволюцію довіри в українському суспільстві. Зокрема, важливо розглянути трансформацію горизонтальних і вертикальних зав'язків, а також зміни в структурі довіри до різних інституцій та громадських ініціатив у воєнний період.

3.2. Довіра в умовах війни: еволюція горизонтальних і вертикальних зв'язків в українському суспільстві (2022-2025 рр.)

Особливого значення феномен довіри набуває в умовах війни, коли зростає потреба в мобілізації ресурсів, взаємній підтримці та солідарності. В українському контексті питання довіри стає особливо актуальним після початку повномасштабного воєнного вторгнення у лютому 2022 року.

У цій роботі проаналізований рівень довіри в українському суспільстві протягом 2022-2025 років на основі відкритих соціологічних даних. У фокусі – два основні типи довіри: міжособистісна (горизонтальна) та інституційна (вертикальна). Аналіз довіри в українському суспільстві під час війни є важливим для розуміння як короткострокових, так і довгострокових наслідків війни для соціальних інститутів та політичної стабільності в країні.

Дослідження соціологічних змін довіри, проведені в період з 2022 по 2025 рік, дозволяють побачити не лише еволюцію соціальних зв'язків і взаємодій, але й визначити, як війна змінила міжособистісні та інституційні виміри довіри в українському суспільстві.

Для аналізу було використано результати соціологічних опитувань, проведених протягом 2022-2025 років провідними українськими дослідницькими центрами: Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС), Соціологічною групою «Рейтинг», Центром Разумкова та Інститутом масової інформації. Опитування були репрезентативними за основними соціально-демографічними параметрами та проводилися із застосуванням стандартних методик (face-to-face, телефонні інтерв'ю, онлайн-панелі). Для відстеження динаміки враховано часові зрізи з 2022 по 2025 рік.

В українському суспільстві ще до 2022 року довіра мала фрагментарний і вибіркового характер, що відображало історичний досвід, слабкість інституцій і поширеність неформальних практик. Проте досвід революцій 2004 і 2014 років, а також війна з росією, поступово змінювали конфігурацію соціальної довіри, актуалізуючи горизонтальні зв'язки та нові форми самоорганізації.

3.2.1. Міжособистісна (горизонтальна) довіра

Міжособистісна або горизонтальна довіра є компонентом соціального капіталу, поряд із нормами взаємодопомоги та соціальними мережами [11,

с. 151-158]. Вона формується в процесі щоденного міжособистісного спілкування та спільної діяльності.

Міжособистісна довіра до незнайомих в Україні до повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році була порівняно низькою. Однак після початку війни спостерігається помітне зростання рівня горизонтальної довіри, що проявляється у готовності допомагати, підтримувати одне одного, брати участь у волонтерстві [13, с. 1].

За даними КМІС (2023), 65% респондентів заявили, що довіряють більшості людей у своєму оточенні, що є найвищим показником за останні два десятиліття. Водночас спостерігається дещо вищий рівень довіри до найближчого кола – рідних, друзів і сусідів, що свідчить про переважання вузькогрупової довіри.

Серед основних чинників, що сприяють зростанню міжособистісної довіри, варто виокремити:

- Соціальну згуртованість у відповідь на зовнішню загрозу.
- Широку участь громадян у волонтерських ініціативах.
- Позитивний досвід взаємодії з локальними органами влади та військовими структурами.

Натомість досвід корупції, недовіра до судової системи чи правоохоронних органів можуть знижувати рівень інституційної довіри, не впливаючи при цьому безпосередньо на горизонтальну, хоч у довгостроковій перспективі згідно досліджень Фукуями і цей вплив буде відчутний.

Війна радикально змінила соціальні взаємодії в українському суспільстві. Міжособистісна довіра є основою для формування солідарності, особливо в умовах криз, коли громадяни повинні покладатися один на одного для забезпечення власної безпеки та збереження соціальної єдності. У перші місяці повномасштабного вторгнення в Україні спостерігався соціальний підйом довіри між громадянами. Волонтерські

ініціативи, підтримка військових та внутрішньо переміщених осіб стали яскравими прикладами зміцнення соціальної згуртованості.

Оновлене соціологічне опитування Центру Разумкова, проведене у листопаді 2025 року, показало, що більшість українців вважають, що особисті соціальні зв'язки зберігаються на достатньо високому рівні, але одночасно вони стали менш надійними через постійну нестабільність та страхи, пов'язані з війною [4].

Отже, умови війни сприяли консолідації українського суспільства та зростанню рівня міжособистісної довіри.

3.2.2. Інституційна (вертикальна) довіра

На тлі повномасштабного вторгнення суттєво зросла довіра до державних інституцій і громадських структур. Наприклад, за даними КМІС (грудень 2023 р.), найвищим рівнем довіри в українському суспільстві користувалися Збройні сили України (96%) та волонтерські організації (84%), а рівень довіри до президента коливався від 62% до 84% упродовж 2022–2023 рр. [3]. Це найвищі показники з часів незалежності України.

Натомість довіра до судів, поліції та державних служб зберігається на значно нижчому рівні – від 20 до 40%, залежно від джерела та методології опитування. Така диференціація всередині вертикальної довіри вказує на складну структуру громадських очікувань і досвід взаємодії з інституціями.

У 2024 році довіра українців до Офісу президента як джерела інформації, уряду та інших органів виконавчої влади також суттєво впала. Про це свідчать результати дослідження «Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 році», проведеного компанією USAID-Internews в 2024 році [8].

Серед інститутів, які найбільше підтримуються українцями в умовах війни, на перше місце виходять Збройні Сили України, яким довіряють 93,5% респондентів. Це значний підйом порівняно з 2021 роком, коли рівень довіри до армії становив лише близько 60%. Також високий рівень

довіри демонструють добровольчі загони та волонтерські організації (по 85,5%), які стали символами національної єдності і патріотизму. Інші інститути, що діють в державі, як-от Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія України, Служба безпеки України та Церква, також отримали високі показники довіри, хоча й значно нижчі за рівень довіри до армії. Водночас, рівень довіри до політичних інститутів виглядає менш позитивно. Соціологічне опитування показало, що лише 57,5% громадян довіряють Президенту України, і лише 51% – головам місцевих адміністрацій. Зараз політична сфера переживає зниження довіри через ускладнення політичної ситуації в країні та складнощі з управлінням під час війни [4].

У період 2022-2025 років війна стала потужним каталізатором трансформації довіри в українському суспільстві. Міжособистісна (горизонтальна) довіра, яка до повномасштабного вторгнення була обмеженою, значно зросла внаслідок спільного опору, волонтерства та взаємодопомоги. Це сприяло зміцненню соціальної згуртованості та солідарності. Водночас інституційна (вертикальна) довіра зазнала неоднорідних змін: рівень довіри до Збройних Сил України, волонтерських організацій та деяких безпекових структур досяг рекордних показників (понад 90%), тоді як довіра до політичних інституцій, судів та уряду залишалася низькою або навіть знижувалася.

Цей феномен можна інтерпретувати крізь призму теорії П'єра Розанвалона як прояв активної «контрдемократії». Високий рівень горизонтальної довіри в Україні (до волонтерів, армії, локальних спільнот) на тлі недовіри до політичних інститутів свідчить про те, що суспільство переходить до функцій нагляду та контролю. Волонтерство тут виступає не лише як акт допомоги, а як форма «інституціоналізованої недовіри»: громадяни беруть на себе державні функції саме тому, що не довіряють офіційним механізмам їх виконання. Це створює унікальний для України баланс, де недовіра до влади не призводить до розпаду суспільства, а

навпаки – стає каталізатором громадянської солідарності та самоорганізації. Все ж для сталого розвитку суспільства необхідно вирішити глибокі інституційні проблеми, що підривають довіру громадян.

У цьому контексті особливу роль відіграють медіа, які можуть як зміцнювати, так і підривати довіру в суспільстві. З огляду на їхній вплив на формування громадської думки та легітимізацію дій влади, важливо дослідити, як медіа сприяють або перешкоджають формуванню довіри в умовах війни.

3.3. Роль медіа у формування довіри

Медіа відіграють ключову роль у формуванні суспільної довіри, особливо в умовах війни, коли інформаційне середовище стає ареною для боротьби за громадську думку. З початком повномасштабного вторгнення в Україну спостерігалось короткочасне зростання довіри до вітчизняних ЗМІ, що зумовлювалося потребою в оперативній та достовірній інформації, а згодом вона повернулася до рівня грудня 2021 року. Вищий рівень довіри до медіа, згідно з дослідженнями Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), був у 2022 році – 57% серед усіх опитаних. У 2023 році він впав до 29% і у 2024-му продовжив зниження до 27%. Натомість згідно соціологічного дослідження, проведеного у грудні 2024 з 14% до 42% стало більше тих, хто не довіряє українським ЗМІ [3].

При цьому більшість українців споживають інформацію з телеграм- і ютуб-каналів. «Ми бачимо суттєву фрагментацію медіапростору з формуванням «інформаційних бульбашок». Тобто українці менше вірять «класичним» ЗМІ, які мають штат, редакторів, дотримуються певних стандартів (принаймні намагаються). Проте вірять телеграм- і ютуб-каналам та «експертам». Враховуючи їхнє прагнення до хайпу та спекуляцій на емоціях, багато наших проблем у свідомості населення лише загострюються», – прокоментував результати опитування виконавчий директор КМІС Антон Грушецький» [12].

З погляду філософії соціальних комунікацій, фрагментація медіапростору та відхід аудиторії до Telegram-каналів свідчать про кризу «символічної легітимності» традиційних інститутів інформації. Якщо за Е. Дюркгеймом медіа мають сприяти формуванню «колективної свідомості», то сучасний український досвід демонструє зворотний процес. Створення контрольованого інформаційного поля (наприклад, через механізми «Єдиного телемарафону») сприймається критичною частиною суспільства як спроба усунути елемент «контрдемократичного нагляду». Це призводить до того, що довіра стає не результатом вільного діалогу, а «інституційно сконструйованим продуктом», який втрачає свою стійкість при першому зіткненні з реальною кризою.

Основними чинниками зниження рівня довіри до українських медіа ресурсів є поширення недостовірної інформації (іноді фейків), відсутність об'єктивності в подачі матеріалів, а також переважання пропагандистських підходів над професійними журналістськими стандартами.

Моніторингове дослідження, проведене Інститутом масової інформації восени 2024 року, все ж засвідчує позитивну динаміку в дотриманні журналістських стандартів серед українських онлайн-медіа. Зокрема, загальний показник дотримання стандартів зріс на 2,5% у порівнянні з червнем того ж року. Найвищий рівень дотримання (понад 95%) продемонстрували такі видання, як «Суспільне», «Бабель», Liga.net, «Громадське», «Українська правда», LB.ua, ZN,UA, «Еспreso» та «Слово і діло». Водночас найнижчі показники було зафіксовано на сайтах ТСН та «Телеграф» (50%). Поряд із загальним зростанням якості контенту, було виявлено зниження показника балансу подачі думок на 0,6%, що пов'язується з поширенням матеріалів з ознаками замовності. Типовими порушеннями залишаються випадки подачі інформації виключно з офіційної позиції без представлення альтернативних точок зору.

Позитивним є зростання точності маркування джерел (+2,4%) та відокремлення фактів від коментарів (+3,6%), що свідчить про зусилля

редакцій у напрямку підвищення прозорості та зниження суб'єктивізму. Проте, поширеною лишається практика поширення републікацій без редакційної обробки, можливі зловживання емоційною лексикою, недостатню перевірку інформації або ж порушення принципу нейтральності, що негативно впливає на унікальність і довіру до контенту [9]. Особливо слід відзначити «Суспільне телебачення», яке, зберігаючи незалежність від комерційних та політичних впливів, стабільно утримує лідерські позиції серед українських медій за показниками стандартності. Підтримка високих журналістських стандартів є необхідною умовою не лише для формування довіри до ЗМІ, але й для забезпечення інформаційної безпеки країни в умовах гібридних загроз.

В умовах, коли медійні та цифрові комунікаційні платформи дедалі частіше виконують функцію пропаганди, а не об'єктивного інформування, формується «культура недовіри». Ця тенденція актуалізує потребу у створенні незалежних (в тому числі від політичного та олігархічного впливу), професійних медіа, здатних забезпечувати якісну, перевірену інформацію, а також і в розвитку критичного мислення у суспільстві, яке є споживачем інформації. Такий підхід охоплює не лише інструментальні аспекти функціонування медій, але й освітні та культурні чинники, що сприяють формуванню морально зрілої аудиторії, нетолерантної до маніпуляцій і неправди. Інформаційне середовище, а іноді це вищезгадані «інформаційні бульбашки», в яких перебувають громадяни, безпосередньо впливають на рівень суспільної довіри – як горизонтальної, так і вертикальної.

Відтак, довіра до медіа також тісно корелює з довірою до суспільних інституцій. Зокрема, у випадку президентської вертикалі влади, спостерігається тенденція до формування контрольованого інформаційного простору, зокрема через механізми «єдиного телемарафону», співпрацю з популярними блогерами, використання стратегій глорифікації, виключення критичних голосів з інформаційного поля та інші пропагандистські

інструменти, що є намаганням усунути елемент «контрдемократії» як форму інституціоналізованої недовіри. У результаті може підтримуватися не стільки автентична, скільки частково інституційно сконструйована довіра, що має ознаки штучності.

Підводячи підсумок щодо рівня довіри в Україні за останні роки, можна стверджувати, що умови війни сприяли консолідації українського суспільства та зростанню рівня міжособистісної довіри. Це вказує на потенціал для подальшого розвитку соціального капіталу та громадянського суспільства. Водночас, якщо порівнювати рівень суспільної довіри на початку повномасштабного вторгнення та на сучасному етапі, можна констатувати, що значний потенціал довіри та солідарності, який тоді проявився у вигляді широкої консолідації громадян навколо Збройних сил України та волонтерського руху, з часом був значною мірою втрачений. Причини цього процесу є комплексними та потребують окремого аналізу, що виходить за межі даного дослідження проте є перспективи дослідження цієї теми.

Отже на майбутнє рекомендовано підтримку волонтерських рухів, збільшувати прозорість роботи державних інституцій та запроваджувати освітні програми з розвитку культури довіри як стратегічні напрямки політики відновлення.

Загалом, довіра в українському суспільстві в умовах війни переживає складний період змін. Хоча рівень довіри до інститутів національної безпеки, волонтерських організацій і навіть Президента та місцевих адміністрацій в цілому зберігається на високому рівні, на тлі економічних труднощів, соціальних напружень та внутрішніх політичних конфліктів та кризи еліт, виникають серйозні ризики для інституційної стабільності.

Ці дані підкреслюють необхідність зміцнення довіри до інститутів, розвитку соціальної згуртованості та стратегій для подолання кризових моментів у майбутньому, а також акцентують важливість довіри як основи для повоєнного відновлення країни.

3.4. Соціокультурний потенціал Церкви у формуванні основ довіри в українському суспільстві

У сучасному українському суспільстві Церква є важливим інститутом, здатним не лише підтримувати моральні норми, а й формувати рамки для горизонтальної та вертикальної довіри.

Дослідження цього феномену спирається на класичну соціологічну традицію. Зокрема, П'єр Бурдьє розглядав релігію як сферу символічного капіталу, де суспільна довіра безпосередньо пов'язана з легітимністю релігійного авторитету [17, р. 118-121]. Еміль Дюркгейм вбачав у релігії «соціальний цемент» – інститут, який інтегрує людей у єдину моральну спільноту через спільні ритуали та колективну свідомість [19, с. 44]. У свою чергу, Роберт Патнем пов'язував релігійні громади з розвитком горизонтального соціального капіталу, оскільки регулярна участь у релігійному житті сприяє формуванню міжособистісної довіри, солідарності та готовності до співпраці [23, р. 65-66].

Важливий внесок у розуміння цієї проблеми зробив Макс Вебер. У праці «Протестантська етика і дух капіталізму» він показав, як кальвіністська ідея «професійного покликання» (*Beruf*) сформувала фундаментальну світську етику праці, чесності, відповідальності та індивідуальної самодисципліни. У протестантських суспільствах це сприяло ліквідації подвійної моралі й забезпечило високий рівень передбачуваності та орієнтації на довгострокову співпрацю – рис, необхідних для розвитку ринкових відносин та капіталістичної економіки [25, р. 115-125].

Згідно з класичною соціологічною традицією – від Макса Вебера до Роберта Патнема – релігія має потенціал бути джерелом етичних норм, що сприяють не лише індивідуальній моральності, але й колективній довірі. Церква виконує функцію не лише духовної опори, а й джерела нормативного порядку, який є основою для соціальної довіри. Через

проповіді, соціальне служіння, моральну підтримку через наставництво, участь у волонтерських і гуманітарних ініціативах Церква демонструє соціально відповідальну поведінку, яка викликає довіру як до інституції, так і до спільноти в цілому.

В українському контексті Церква традиційно виступала моральним арбітром та джерелом символічної стабільності. Проте соціодинаміка останніх років фіксує суперечливі тенденції. Упродовж 2022-2023 років спостерігався стійкий спад довіри до Церкви: якщо у 2021 році рівень довіри сягав 51%, то у 2023 році співвідношення довіри та недовіри становило 38% проти 31%. Сучасні дані (Центр Разумкова, 2025-2026 рр.) свідчать про певну стабілізацію ситуації: наразі 40% респондентів декларують довіру до Церкви, тоді як 26% висловлюють недовіру [3].

Зниження рівня довіри значною мірою зумовлене проросійською колабораціоністською позицією Української Православної Церкви московського патріархату (де-факто структурного підрозділу РПЦ), яка історично володіла розгалуженою мережею парафій та зберігала провідне становище за кількістю вірян в Україні. З початком повномасштабного вторгнення релігійна сфера зазнала суттєвих трансформацій: посилилася підтримка Православної Церкви України (ПЦУ), яка публічно підтримала державу та армію, а також зросла громадянська активність духовенства (допомога ВПО, волонтерство, реабілітація військових). Це доводить, що довіра до Церкви в умовах війни тісно пов'язана з її громадянською позицією, а не лише з релігійною доктриною.

Як зазначає Ф.Г. Семенченко, у статті «Віра і недовіра як ціннісно-мотивуючі установки поведінки людей», релігійний фактор відіграє латентну, але фундаментальну роль у політичному процесі через конструювання світогляду його учасників: «Те специфічне бачення світу і його закономірностей, основ буття, яке дає релігійна віра й релігійне тлумачення дійсності, створює й певний кодекс поведінки й ставлення людини до світу й до інших людей. У релігії багато людей вбачають

почуття впевненості, надії тоді, коли об'єктивні підстави для цього вже начебто відсутні. В Україні цей контекст набув архіважливого, наддержавного значення» [6, с. 98-99].

Проте екстраполяція веберівського підходу на українські реалії оголює глибинний соціокультурний розлом. Якщо протестантська етика, описана Максом Вебером, акцентувала на персональній, внутрішній відповідальності людини перед Богом, заперечуючи можливість «відкуплення» гріхів через формальні ритуали, то в українському просторі під тривалим впливом московської церковно-політичної традиції закріпилася зовнішня (екстернальна) модель релігійності. Вона допускає можливість формального «відкуплення» провини (гріхів) через зовнішні ритуали або матеріальні пожертви, переносячи трансакційну логіку ринкових відносин у сферу духовності. Ця інерція «магічного мислення» (підкуплення бога) переноситься і на світські суспільні відносини, створюючи соціокультурне підґрунтя для толерування корупційних практик. Тому подолання «культурної толерантності до корупції» потребує глибокої зміни світоглядних основ – переходу від зовнішньої ритуалізації до внутрішнього морального зобов'язання діяти чесно перед Богом, спільнотою та державою.

Біблійна етика у своїй сутності стверджує саме принципи особистої праведності, справедливого суду, прощення, засудження хабарництва (Вихід 23:1-8; Ісаї 1:17, Ісаї 10:1.2; Матвія 18:23-35), де довіра («*πιστις*») постає як практика взаємної відповідальності [2].

В умовах тотальної внутрішньої та зовнішньої кризи, викликаній війною, проблема відновлення довіри в Україні набуває стратегічного, цивілізаційного значення. Спираючись на концепцію соціолога Ентоні Сміта, зазначимо, що національна ідентичність формується не лише навколо спільної мови чи етнічного ядра, а й навколо колективних символів, історичної пам'яті та моральних ідеалів [7, с. 9-15]. Християнські цінності як спільний соціокультурний код здатні виступити тими

«моральними ідеалами», які консолідують фрагментоване війною суспільство, трансформуючи етнічну солідарність у стійку міжособистісну та інституційну довіру.

«Як показує Самуель Гантінгтон, для країн на лінії цивілізаційного розлому ігнорування духовно-культурного фундаменту є небезпечним. Без спільних моральних цінностей суспільство розколюється: виникає стійке відчуження між активними громадянами, які прагнуть змін, та корумпованою державною системою, що посилює загальну культуру недовіри в країні»[20, с. 125-131]. У такому контексті особливого значення набуває концепція Френсіса Фукуями, який чітко обґрунтував, що життєздатність, соціально-економічна та інституційна ефективність будь-якої сучасної демократії безпосередньо залежить від високого рівня загальної (суспільної) довіри. На противагу вузькій, клановій довірі, саме всезагальна суспільна довіра долає внутрішні розколи, оскільки поширюється на незнайомців та державні інститути, перетворюючись на потужний соціальний капітал[5, с. 12]. Згідно з концепцією Арнольда Тойнбі (модель «Виклик – Відповідь» / *challenge-response model*), історичне виживання соціуму в ситуації граничного зовнішнього Виклику залежить від здатності його «творчої меншості» сформувати адекватну відповідь, яка завжди має духовно-моральну природу [10, с. 71-76]. Для сучасної України такою цивілізаційною відповіддю і способом розбудови узагальненої довіри є повноцінна інтеграція в ціннісну парадигму західного світу. Попри свій сучасний секуляризм, євроатлантична цивілізація історично та генетично виросла з християнського аксіологічного ядра, де довіра, чесність та індивідуальна відповідальність стали фундаментом правової держави.

При цьому є підстави стверджувати, що інтеграція України здатна надати ревіталізаційного імпульсу самій європейській спільноті. Сучасні європейські демократії переживають відчутну кризу ідентичності та дефіциту солідарності, що зумовлено як внутрішніми секулярними

зсувами, так і деструкцією політики мультикультуралізму через труднощі асиміляції та вбудовування мігрантів із незахідних (зокрема, ісламських) культурних ареалів у західну ліберальну ціннісну матрицю. У цьому контексті екзистенційний досвід України – її солідаризація, мобілізаційний потенціал та повернення до фундаментальних етичних чеснот заради виживання – може виступити каталізатором аксіологічного оновлення Європи, повертаючи її до власних першоджерел онтологічної безпеки та високої взаємної довіри – християнських цінностей.

Таким чином, Церква в Україні володіє значним потенціалом стати не просто інститутом обрядовості, а генератором «онтологічної безпеки» та нової соціальної нормативності, де чесність є внутрішнім переконанням індивіда та його категоричним імперативом, а не результатом страху перед покаранням. Системне реформування українського суспільства в умовах повоєнного транзиту має включати не лише правові та інституційні модернізації, а й глибоку світоглядну трансформацію, орієнтовану на християнські моральні ідеали як основу суспільної солідарності.

Дослідження потенціалу релігійних спільнот у розбудові культури соціальної відповідальності та формуванні глибинних основ довіри є перспективним напрямом для подальших наукових розвідок.

Висновки до 3 розділу

Підсумовуючи результати третього розділу, можна констатувати, що війна в Україні спричинила глибоку асиметрію в архітектурі суспільних зв'язків. Соціодинаміка 2022-2025 років фіксує безпрецедентне зростання горизонтальної довіри (волонтерство, взаємодопомога, солідарність). Водночас вертикальна довіра продемонструвала глибокий дисбаланс: якщо Збройні Сили України отримали абсолютну суспільну підтримку, то ключові політичні та правові інститути влади опинилися в стані системної кризи.

Дефіцит вертикальної довіри до вищих органів влади – Президента, Уряду та Парламенту – зумовлений явищами нормативної аномії та ускладненням державного управління в умовах війни. Найбільш критичним чинником деструкції цієї вертикалі є низький рівень довіри до судової системи та правоохоронних органів. Брак справедливого правосуддя та корупційні прояви блокують раціональні підстави для довіри державі, перетворюючи інституційну недовіру громадян на вимушену стратегію захисту та «контрдемократичного» нагляду. Подолання цієї кризи вимагає синергії інститутів, які відповідають за формування суспільних смислів.

Першим таким інститутом є масмедіа. Вони постають простором конструювання солідарності та інструментом вертикальної верифікації дій органів влади. Сучасна фрагментація медіапростору та криза довіри до офіційних каналів комунікації (зокрема, «Єдиного телемарафону») вимагають забезпечення високих журналістських стандартів, прозорості джерел та незалежності медіа для формування раціонального типу довіри у суспільстві.

Другим ключовим інститутом є Церква, яка артикулює фундаментальні моральні орієнтири соціуму. Якщо медіа забезпечують інформаційну прозорість, то релігійні інституції формують аксіологічний фундамент для стабілізації горизонтальної так і вертикальної довіри. Трансформація зовнішньої обрядовості у внутрішню етику персональної відповідальності є дієвим інструментом ліквідації «культурної толерантності до корупції» у світських та державних відносинах.

У підсумку, формування тривалої «культури довіри» та розбудова збалансованої системи відносин між громадянами й державою потребують глибокої світоглядної модернізації, де підпорядкування інститутів влади вимогам закону поєднуватиметься з внутрішнім моральним імперативом чесності кожного члена суспільства.

ВИСНОВКИ

Довіра та недовіра є фундаментальними соціальними феноменами, що визначають динаміку функціонування сучасних демократій і безпосередньо впливають на якість політичної взаємодії, ефективність інституцій та рівень суспільної стабільності. На основі проведеного дослідження доведено, що ефективність демократичних процесів безпосередньо залежить від балансу між інституційною довірою та конструктивною недовірою.

Довіра виступає своєрідним соціальним капіталом, який забезпечує сталість політичних і соціальних інститутів, сприяє громадянській мобільності, соціальній згуртованості, економічному розвитку та інноваційним процесам. Саме наявність довіри дозволяє суспільству зменшувати трансакційні витрати, підвищувати рівень кооперації між соціальними акторами та зміцнювати відчуття спільної відповідальності за майбутнє держави. Водночас недовіра виконує роль запобіжника від політичного зловживання, розвиваючи механізми громадського контролю, політичної підзвітності та критичної участі громадян у суспільному житті. У цьому сенсі демократична культура передбачає не лише підтримку інституцій, а й здатність суспільства критично оцінювати їхню діяльність.

Суспільно-філософський аналіз засвідчив, що сучасні демократії дедалі більше функціонують у парадигмі «контрдемократії», де недовіра є не просто відсутністю довіри, а активним механізмом суспільного нагляду, який сприяє формуванню відповідального врядування. За таких умов громадянська активність проявляється не лише через електоральну участь, а й через моніторинг діяльності політичних еліт, антикорупційні ініціативи, діяльність громадських організацій та цифрові механізми суспільного контролю. У цьому контексті недовіра набуває нормативного значення і потребує інституціонального оформлення задля зміцнення демократичного порядку. Водночас надмірна недовіра, як і необґрунтована довіра,

породжує соціальну фрагментацію, політичну апатію, поляризацію суспільства, посилення популістських тенденцій та втрату легітимності влади. Відтак проблема полягає не у виборі між довірою і недовірою, а у формуванні такого механізму їхньої взаємодії, який забезпечуватиме стабільність демократичного розвитку.

Український контекст особливо загострює проблему асиметричності довіри. Досвід посттоталітарної трансформації, тривала криза державних інститутів, корупційні практики та збройний конфлікт призвели до низького рівня інституційної довіри до органів державної влади і водночас до відносно високого рівня горизонтальної (міжособистісної) довіри. Проте така форма довіри, хоча й сприяє взаємодопомозі та самоорганізації громадян, сама по собі не забезпечує довготривалої суспільної стабільності без належного функціонування формальних інституцій. Особливої актуальності ця проблема набула в умовах війни 2022–2025 років, яка, з одного боку, мобілізувала українське суспільство, сприяла розвитку волонтерського руху, оборонних ініціатив, взаємної підтримки та громадянської солідарності, а з іншого – загостила недовіру до окремих медіа, судової системи, політичних еліт та механізмів державного управління. Війна продемонструвала, що українське суспільство здатне до високого рівня самоорганізації в умовах екзистенційної загрози, однак післякризові періоди часто супроводжуються поступовим зниженням рівня солідарності та послабленням соціальної консолідації.

Таким чином, довіра в Україні формується переважно «знизу» – через спільну дію громадян, локальні ініціативи, волонтерство та горизонтальні практики взаємодії, а не «згори» – через інституційну ефективність і сталість державної політики. Саме тому особливого значення набуває необхідність системного формування «культури довіри», яка повинна ґрунтуватися на поєднанні моральної відповідальності, громадянської активності та прозорого функціонування інституцій. Це передбачає реалізацію державних і неурядових програм, спрямованих на

розвиток громадянської освіти, етичного врядування, механізмів прозорості та залучення громадян до процесу прийняття рішень. Важливим ресурсом у цьому процесі може стати потенціал Церкви в Україні, яка залишається одним із важливих джерел моральної орієнтації, символічної стабільності та соціального капіталу. Її участь у формуванні суспільної етики відповідальності, взаємопідтримки та солідарності може сприяти відновленню суспільної довіри, особливо в умовах повоєнної реконструкції. Паралельно необхідним залишається розвиток механізмів громадського контролю, незалежного судочинства та інституційної підзвітності як передумови зміцнення довіри до державних інституцій.

Узагальнюючи результати дослідження, варто підкреслити, що ефективне функціонування демократичної системи можливе лише за умови динамічної рівноваги між довірою та недовірою як фундаментальними філософськими категоріями суспільного розвитку. Їхнє переосмислення не як взаємовиключних протилежностей, а як взаємодоповнювальних чинників є необхідною умовою для формування сталих, відповідальних і соціально орієнтованих політичних структур. У сучасному світі, де демократії дедалі частіше стикаються з кризами легітимності, інформаційними маніпуляціями та соціальною поляризацією, здатність суспільства підтримувати баланс між довірою та критичністю стає ключовою умовою політичної стійкості й довготривалого демократичного розвитку.

Як перспективу для подальшого дослідження можна розглянути:

1. «Циклічність суспільної консолідації в Україні: філософсько-антропологічний аналіз причин деградації довіри в посткризові періоди».
2. «Етична реформація як передумова інституційної стійкості: релігійні засади формування культури довіри в Україні».
3. «Пастка цифрової довіри: етичні проблеми маніпуляцій, дезінформації та ботизованих мереж у сучасному медіапросторі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів. // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 56.
2. Біблія. Сучасний переклад, друге видання – Українське Біблійне Товариство, 2023 – 1241с.
3. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках // Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). 2024. Груд. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (дата звернення: 12.02.2026).
4. Оцінка змін, що відбулися в українському суспільстві за час повномасштабної війни (листопад 2025 р.) // Центр соціологічних досліджень Разумкова. 2025. Листоп. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-zmi-n-shcho-vidbulysia-v-ukrainskomu-suspilstvi-za-chas-povnomasshtabnoi-vii-ny-lystopad-2025r> (дата звернення: 20.04.2026).
5. Перепелиця Н. О. Довіра як чинник політичного розвитку: погляд Френсіса Фукуями. // Науковий журнал «Політикус». – 2019.
6. Семенченко Ф. Г. Віра і недовіра як ціннісно-мотивуючі установки поведінки людей. // Політична культура та ідеологія. – Політичне життя. – 2023. – № 2.
7. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с.
8. Ставлення українців до медіа та споживання різних типів медіа у 2024 році // Міжнародна організація Internews Network. 2024. Трав.–лип. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3919984-ukrainski-media-stavlen-na-ta-dovira-u-2024-roci.html> (дата звернення: 22.04.2026).
9. Стан дотримання журналістських стандартів в онлайн-медіа у вересні 2024 року / Інститут масової інформації. 2024. 25 верес. URL:

<https://imi.org.ua/monitorings/novyny-pid-chas-vijny-analiz-profesijnyh-stan-dartiv-providnyh-onlajn-media-u-veresni-2024-roku-i64521> (дата звернення: 14.03.2026).

10. Тойнбі Арнольд. Д. Дослідження історії. Скорочена версія томів I-VI Д. Ч. Сомервелла. – К.: Основи, 1995. – 610 с.
11. Українське суспільство в умовах війни. – НАН України, Інститут соціології, 2024. – С. 220-244.
12. Українським медіа довіряють 27% респондентів, не довіряють 42% // Detector Media. 2025. 9 січ. URL: <https://detector.media/infospace/article/236875/2025-01-09-kmis-ukrainskym-media-doviryayut-27-responentiv-ne-doviryayut-42/> (дата звернення: 03.04.2026).
13. Українці почали більше довіряти один одному під час війни – опитування // Texty.org.ua. 2022. Лип. URL: <https://texty.org.ua/fragments/107286/ukrayinci-pochaly-bilshe-doviryaty-od-ne-odnomu-pid-chas-vijny-opytuvannya/> (дата звернення: 12.03.2026)
14. Українці найбільше довіряють ЗСУ та волонтерам // Укрінформ. 2023. 18 груд. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3801673-ukrainci-najbilse-doviraut-zsu-i-volonteram.html> (дата звернення: 20.04.2026).
15. Шість тез Френсіса Фукуями про Україну, Росію і майбутнє // Tvoemisto.tv. 2014. 27 серп. URL: https://tvoemisto.tv/news/6_tez_frensis_fukuyamy_pro_ukrainu_rosiyu_i_maybutnie_65766.html (дата звернення: 03.02.2026)
16. Штомпка П. Соціологія: аналіз суспільства. – Львів: Колір ПРО, 2020. – 800 с.
17. Bourdieu P. The Logic of Practice. – Stanford University Press, 1991. – 333 p.
18. Constant B. Recueil d'articles, 1829-1830. – Paris: Champion, 1992. – P. 53.

19. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. – Free Press, 1912/1995. – 474 p.
20. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – Free Press, 1995. – 480 p.
21. Hosking G. Trust: A History. – Oxford University Press, 2014. – 256 p.
22. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – 1996. – 368 p.
23. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – Simon & Schuster, 2000. – 541 p.
24. Rosanvallon P. Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust / trans. Arthur Goldhammer. – Cambridge University Press, 2008. – 336 p.
25. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. – Routledge Taylor & Francis Group, 1905/2001. – 314 p.